

ANADOLU'DA YAĞMUR DUASINA BAĞLI OLARAK OYNANAN BİR OYUN: “ÇÖMÇELİ GELİN”*

An Anatolian Folk Game Related to Rain Prayers: “Çömçeli Gelin”

“Çömçeli Gelin”: Un jeu lié à la prière pour la pluie en Anatolie

Doç. Dr. Esma ŞİMŞEK**

ÖZET

İslamiyet öncesi dönemde, tabii afetleri Tanrı'nın bir cezası olarak kabul eden insanoğlu; korunmak için bir takım ayin ve törenlere başvurmuştur. Mitolojiden efsaneye, inanışlardan törenlere kadar halk kültürü ile ilgili örnekler incelendiğinde, temelinde sebebi bilinmeyen tabiat güçlerine karşı bir mücadele ve temenninin yer aldığı görülür.

Yağmur duası için yapılan pratikler de bunlardan biridir. Geçimini daha çok çiftçilikle sağlayan Anadolu insanı, mevsimin kurak geçtiği dönemlerde, yeniden yağmurun yağması için bir takım tören ve uygulamalarla Tanrı'ya niyazlarda bulunmuştur.

Biz, bu geleneklerden sadece “çömçe gelin” oyunu üzerinde duracağız. Anadolu ve Türk Dünyasında değişik isimlerle oynanan bu oyunun; efsanesi, Eski Türk inancıyla ilgisi, seyirlik oyunları içerisindeki yeri, ayin olarak değerlendirilmesi ve oyunda söylenen tekerlemeler örneklerle, mukayeseli olarak verilecektir.

Anahtar Kelimeler: oyun, tören, dua, inanış, yağmur.

ABSTRACT

Human being who considered natural disasters as God's revenge, used religious services or rites. When the examples of folk culture, from mythology to legend, are investigated it is seen that they are basically a fight and desire against the unknown powers of the nature.

Practices performed for rain prayer are among one of them. Anatolian people, most of whom were farmers, prayed God in dry (arid) times in various rites to provide rain.

We will deal with only the game of “çömçeli gelin/bride with ladle”. The legend, its relation with Old Turkish belief, its position in traditional games, its evaluation as a rite and phrases and words in the game will be given comparatively.

Key words: game ceremony, rite, prayer, belief, rain.

Geçmiş dönemlerde, tabiatın sırrını çözemeyen insanoğlu, zamanla ortaya çıkan tabii afetleri (deprem, sel, fırtına, kuraklık, ay-güneş tutulması vs.) Tanrı'nın bir cezası olarak addetmiş ve korunmak için bir takım ayinlere, törenlere başvurmuştur. Bugün, İslâmî bir kisyeye bürünmüş olarak yaşatılan bu törenlerin temelinde Eski Türk inanışları

yatmaktadır. Mitolojiden efsaneye, inanışlardan törenlere kadar halk kültürü ile ilgili örnekler incelendiğinde, temelinde sebebi bilinmeyen tabiat güçlerine karşı bir mücadele ve temenninin yer aldığı açıkça görülür.

İşte, bunlardan biri de yağmurun yağmadığı, kuraklığın uzun süre devam ettiği zamanlarda, yeniden yağmur yağ-

* Bu bildiri, Kırım'da düzenlenen; **Uluslar Arası Geleneksel (Ananevi) Bayramlar / Törenler Sempozyumu (5-7 Haziran 2003)**'nda sunulmak üzere hazırlanmıştır.

** Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi / ELAZIĞ -TÜRKİYE

dırmak için yapılan tören ve pratiklerdir. Atlı-göçebe hayatı yaşayan, geçimini daha çok tarım ve hayvancılığa bağlı olarak devam ettiren Türk insanı için yağmur oldukça önemlidir. Yağmur bolluktur, berekettir, hayattır, yaşamaktır, var olmaktır. Onun için yağmurun yağması felakettir ve önlemek için Tanrı'ya (Allah'a) farklı şekillerde duâlar edilir, niyazlarda bulunulur.

Türk kültüründe, yağmur yağdırmak için bir kısmı dini, bir kısmı geleneksel olmak üzere birbirinden farklı birçok tören ve uygulamaların yapıldığını görmekteyiz. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- * Üç gün oruç tutulur. (Ankara)
- * Mevlit okutulur.
- * Mezarlıklarda dua edilir. (Kayseri)
- * Toplu halde yağmur duası yapılır. (Bir çok yerde)
- * Çömçe gelin oyunu oynanır. (Bir çok yerde)
- * Yağmur duasında kullanılmak üzere değişik şekillerde taş veya kum toplanır. (Ankara, Elazığ, Konya, Uluborlu, Isparta, Tekirdağ, Denizli)
- * Hocalardan biri, gizlice kırk boğumlu filiz bulup, filizin gözlerinden her birine birer kere "Yasin" süresini okur. (Konya)
- * Henüz tomurcuk halindeki söğüt ağacından bir tomurcuklu dal kesilip, bu tomurcukların her birine bir duâ okunduktan sonra akarsuya bırakılır. (Elazığ)¹
- * İrmaktan veya dereden alınan kırk tane çakıl taşıma, kırk "Yasin" okunarak suya atılır. (Sivas)
- * Birden fazla karısı olan kimselerin ayakbılları suya ıslatılır. (Mersin)
- * İki evli olan bir adamın hanımlarından birinin evinden sacayağı çalınarak suya atılır. (Osmaniye)

- * Yeni evliler zorla suya batırılır. (Böylece, bu gibilerin temizlikleri sağlanmış olur). (Mersin)
- * Herhangi bir kelle alınıp, üzeri yazdırılarak hocaya okutulur. Sonra bir ip takılarak "Sabın Çayı"na ıslatılır. (Osmaniye)
- * Ölmüş bir kâfirin kafası suya atılır. (Sivas)
- * Bir at başı yazılarak, akarsuyun içine atılır. (Osmaniye)
- * Tuz kavru olarak suya atılır. (Mersin)
- * Suda kaplumbağa ıslatılır. (Mersin)
- * Mağaradan bir tavuk alınarak suya atılır. (Sivas)
- * Sal ağacı suya atılır. (Sivas / Hafik)
- * Mezar tahtası suya atılır. (Sivas)
- * İçinde ölü taşınan sal (tabut) suya batırılır. (Mersin)
- * Çoban, sopasını suya sokar. (Sivas)
- * Yağmur yağarken bir demir parçası sokağa, yağmurun altına konur. Bu, yağmurun bol yağması gayesiyle yapılır. (Sivas)
- * At kafasına duâ yazılır. (Konya, Ankara, Denizli)
- * Yerden akrep çıkarılıp, kuyruğundan sakızlık ağacına asılır. (Osmaniye)
- * Yılan, canlı canlı veya öldürülerek yakılır (Azerbaycan, Osmaniye, Kayseri vs.)
- * Ebe taşı oyunu oynanır. (Kayseri)
- * Çocukların toplanıp, evlerden topladıkları yiyecekleri pilav pişirip yemeğiyle yağmur yağacağına inanılır. (Kayseri) (ACIPAYAMLI 1963: 4-6; BURAN 1992: 165-175; FINDIKÇI 1983: 18; GÖKBEL 1998: 129; GÜNEY 1983: 14-15; NEBİOĞLU 1982: 11-12)
- * Başkurdistan ve Kazakistan'da ise "Karga Butkahı" töreni yapılır. (ALP-TEKİN 2000: 35)
- * Azerbaycan'da:
 - a) Bir gülle ile, ölmüş adamın kabrin-

den taş toprak getirilip suya atılır. (Yüreği yanık olan bu kişinin yüreğini soğutmak için, gökyüzü acıyıp yağmur gönderebilir düşüncesi ile.)

b) Anası, kızı ve kendi dul olan bir kadının ocak taşı çalınıp suya atılır.

c) Tohumluk buğdaydan hedik pişirip sacda kavurarak, şehit olmuş bir insanın kabrinden taş götürüp sacda kızdırılır.

d) Kaplumbağa, ayağından asılır.

e) Baltanın ağzı yukarıya çevrilir. (AHUNDOV 1978: 432-433)

* Türk Dünyasının hemen hemen her bölgesinde gördüğümüz çeşitli **türbeler** ziyaret edilir.

Ayrıca, bu tür işlemler yapılmadan, bir takım hal ve hareketlere bakılarak da yağmurun yağıp yağmayacağı anlaşılır. Eğer:

* Kuş, suyun içinde oynarsa,

* Arılar aniden kovanlara dönerse,

* Keçi kuyruğunu zamansız olarak dikerse,

* Tavuk bitlenip, yerde sürünürse yağmur yağacak demektir. (FINDIKÇI, 1983: 18)

* Açık ve rüzgârsız bir havada yere dik olarak ve ateş üst kısmına gelecek şekilde bir sigara konur. Eğer sigaranın dumanı havaya doğru çıkarsa yağmuyacak, yere paralel giderse yağacaktır. (Osmaniye)

Biz, bu törenlerden sadece, daha çok çocuklar tarafından oynanan “Çömçeli Gelin” oyunu üzerinde duracağız. Bu oyuna Bıskık'te, Ahıska Türkleri arasında “kepçe hatun”; Türkistan'da “sust hatın”, “süt hatın”, “çele hatın”; Türkmenler arasında “syuyt gazan”, “syuyt hatın”; Tacikler arasında “sust mama”, “sust hatın”, “aşaglan”; Sürhanderya'da “boz hatın”, “sust hatın”; Kaşkaderya'da “söz hatın”, “ceyle kazak”; Türkistan

şehrinde “çele hatın”, “kösem kösem”, “sür hatın” (KOCAR 1991: 239); Dağıstan'da “gudu gudi”, “paşapay”; Musul-Kürkük'te “çemçele kız”(Araz 1995: 146); Yugoslavya'da “demir dodele” (HAFIZ 1982: 245); Anadolu sahasında ise; “bodi bodi”, “bodi bostan”, “cici ana”, “çalı gezme”, “çaput adam”, “çomça gelin”, “çömçe/li gelin”, “çullu kadın”, “dodu”, “dodi dodu”, “eşek gelin etme”, “gelin gok”, “gode gode”, “godi godi”, “godu godu”, “göde göde”, “hucrik”, “kelis”, “kepçe kadın”, “kepçe gelin”, “kepçecik”, “milla (molla) potik”, “ümmül gays” (Suriye Araplarında), “yağmur duâsı”, “yağmur gelin” vs. gibi isimler verilir. (ALPTEKİN 2000: 30; ACIPAYAMLI 1963: 25, ARAZ 1995: 146; BAŞARAN 1993: 66)

Çocuklar tarafından oynanan “**çömçeli gelin**” oyunu, genellikle üç aşamaya bağlı olarak gerçekleştirilir: **1.** Hazırlık, **2.** Oyunun oynanması, **3.** Toplanan yiyeceklerin pişirilip yenmesi.

1. HAZIRLIK: Havanın kurak gittiği, yağmurun hiç yağmadığı günlerde köyün / mahallenin çocukları bir araya gelerek “çömçeli gelin” oynamaya karar verirler². Ağaçtan yapılmış büyük bir kepçenin başı ile sapının birleştiği yere çapraz olarak bir değnek bağlanarak kol yapılır. Buna bir kız çocuğunun elbisesi giydirilir, baş kısmına da başörtüsü bağlanarak âdeta bir gelin canlandırılır. Bazı bölgelerde (Kilis, Sivas, Trabzon) çocuklar, bir değneğin ucuna süpürge veya çömçe (kepçe) bağlarlar. Buna bir elbise giydirip, yüz olarak kabul edilen kısmına, kömür ile kaş, göz ve ağız yaparlar. (ACIPAYAMLI 1963: 24; ŞEKERCİ 1983: 22) “Çömçe gelin”i çocuklardan biri (oyunu yöneten) eline alır, yanındaki-lerden birkaçı da toplanan yiyecekleri koymak üzere ellerinde torba, sital (çingil, madeni kap), heybe vs. taşır.

Adana'da bu oyunun farklı şekilleri de dikkat çekmektedir: Yağmur duasına katılan bütün çocuklar, önce "bödü" adı verilen bir büyük kukla yaparlar, üzerlerine eski, yamalı elbiseler giyerler, üstüne yeşil yapraklı **ağaç dalları** sararlar; "bodi bodi" diye bağırarak bütün köyü gezerler veya bütün köylüler toplam bir kız ile erkek seçerler. Bunlar, gelin güvey gibi giydirilip süslenir. Bütün köylü, gelin ve güveyi kapı kapı gezdirerek evlerden buğday, piriç, bulgur vb. yiyecekler toplarlar. Buğday veren ev sahibi, gelinle damadın üstüne bir çomça su döker. Gelin kılığına giren kişiye "çomçalı gelin" adı verilir. (ARTUN 1995: 161) Dikkat edilirse, burada "çömçeli gelin"i bir insan canlandırmaktadır. Aynı durumu Osmaniye'de de görmekteyiz. Burada da "tilki" kılığına giren çocuk, kapı kapı dolaştırılır. (ARTUN 1995: 161) Ürgüp'te, yoksul kızlar arasından seçilen bu kişiye "yağmur gelin" adı verilir. (www.amatorce.de/yadatasi.htm) Kosa'ya'da "demir dodole" adı verilen bu oyunda; bir çocuk (genellikle çingene çocuğudur), ağaç dallarıyla bezenerek ev ev dolaştırılır. (HAFIZ 1982: 245) Sirderya'da ise bu oyun, kadınlar tarafından oynanır ve ihtiyar şeklinde bir kukla-bebek taşınır. (KOÇAR 1991: 239)

Ayrıca bu oyun, içine et doldurulan sele ile (Sivas); başa yerleştirilen pöstekinin üzerine yufka sacı, sacın üzerine oklava ve bir parça yağ konularak³ (Çankırı); kalbur, leğen, çan taşıyarak (Mersin); çocuklardan birinin başına tencere yerleştirerek (Konya); anasının ilki olan bir çocuk, eski bir hasıra sarılıp, başına bir tencere konarak (Balıkesir); "kepçecik" adı verilen çocuğu dolaştırarak; içinde su ve kurbağanın olduğu bakracı dolaştırarak (Ayancık, Sinop); yaşlı bir eşeğe, yaşlı bir kadının gelinlik elbisesini giydirip,

üzerine fakir bir kız çocuğu bindirdikten sonra, başına içi kurbağa dolu olan bir sele yerleştirilerek (Çorum) vs. de oynanabilir. (ACIPAYAMLI 1963: 26-33)

Türkistan'ın Sürhenderya tarafında ise oyuna erkekler de katılır ve kadın kılığına giren bir erkek, ev ev dolaştırılır. (KOÇAR 1991: 240)

2. OYUNUN OYNANMASI: Hazırlanan bebeği taşıyan çocuk en önde olmak üzere, bütün çocuklar toplu halde, kapı kapı dolaşarak, her evin önünde, hep bir ağızdan "çömçeli gelin tekerlemesi"ni söylerler:

*"Çömçeli gelin çöm ister
Bir kaşıcık yağ ister
Yağ verenin oğlu olsun
Bulgur verenin kızı olsun
Teknede hamur
Tarlada çamur
Ver Allah'ım ver
Bir sulu yağmur"* (Kadirli/Osmaniye)⁴

*"Hot bodi bodi
Anan baban neden öldü
Bir kaşıcık sudan öldü
Tarlalar yarık yarık
Çiftçilerin beli bükük
Yerden bereket
Gökten yağmur
Ver Allah'ım ver
Sicim gibi, sulu sulu yağmur"* (Kozan/Adana, ARTUN 1995: 160)

*"Bodi bodi neye
Bodi, bir kaşıcık suya
Bodi, yağmur kızı yağ ister
Balta, kürek, bel ister
Üç koyun kurban ister
Ver Allah'ım ver sulu sulu yağmur..."* (Adana, ARTUN 1995: 161)

“Godi godiyi gördün mü
Godi’ye selam verdin mi
Godi burdan geçerken
Bir tas suyun verdin mi
Ver Allah’ım ver, bir sürü yağmur”
(Kars, KALAFAT 1995: 114)

“Çemçe gelin cem ister
Allah’tan yağmur ister
Verene oğlan ister
Vermeyene kız ister” (Bitlis, KALAFAT
1995: 114)

“Çömçeli gelin çöm ister
Bir kaşıcık yağ ister
Un verenin oğlu olsun
Tuz verenin kızı olsun
Ver Allah’ım ver sulu sulu yağmur

Erik erik

Yerler yarık

Yağmur yağmazsa

Çiğçilerin beli kırık

Ver Allah’ım ver sulu sulu yağmur

Kadı karadan gelir

Yağmur sisten gelir

Gökte rahmet, yerde bereket

Ver Muhammet’e Salavat

Ver Allah’ım ver sulu sulu yağmur (Ka-
dirli, AL 1996: 98)

“Mörmürceğim mör ister
Gaşh gaşh yağ ister
Sarı ineğin yağınan
Kara tavuğun yumurtasınan
Ver Allah’ım ver
Bir sesli yağmur” (Erzurum, ACIPA-
YAMLI 1963: 21)

“Çömçe gelin ne ister
Çömçe gelin su ister
Ver Allah’ım ver
Yağmur ile sel
Koç koyun kurban
Göbekli harman

Yaz yağmuru yalancı

Gâvur kızı dilenci

Bir buğdayı beş etmiş

Altmış kazan aş etmiş

Ver Allahım ver

Yağmur ile sel

Koç koyun kurban

Göbekli harman” (İNAN 1987: 480)

“Eşek gelin olur mu, olur mu
Yer yağmursuz olur mu, olur mu
Kurban susuz olur mu, olur mu
Yer yarıldı yağ ister

Ufacıklar aş ister

Ekin bol olsun, bol olsun

Madramazların gözü kör olsun” (Çorum,
ACIPAYAMLI 1963: 31)

“Milla potik ne ister

Allah’tan yağmur ister

Çiniden kavrurma ister

Küpten de bulgur ister” (GÖKTAŞ 1996:
72-73)

“Mutfakta hamur

Tarlada çamur

Allah versin, yağsın yağmur

Demir Dodole

Yağ olsun, bal olsun

Demir Dodole

İçi somon bi aşçere

Demir Dodole (HAFİZ 1982: 245)

Bu tekerlemelerin benzeri Azerbay-
can’da “godu godu” adıyla söylenirken,
Türkistan’da yerini “suv hatın” tekerle-
mesine bırakır:

“Suv hatın – sultan hatın

Kölenkesi meydan hatın

Suv hatın – suvsız hatın

Köylekleri boz hatın

Yağmur yağsın suv hatın

Buğday pişsin suv hatın

Hırman tolsun suv hatın

Suv hatın – suvsız hatın

*Havanı yağdırgan suv hatın
Buğdayı boldırgan suv hatın
Elni toydırgan suv hatın
Suv hatın – suvsuz hatın”* (KOÇAR 1991: 239)

Tekerlemelerin hemen ardından, ev sahibi, çocukların istedikleri; yağ, bulgur, un, yumurta, kavurma, tuz vs. gibi yiyeceklerden birini verdikten sonra, beraberinde gizlice getirdiği suyu çocukların –özellikle de “çömçeli gelin”i taşıyan çocuğun- üzerine döker. Yağmurun çok yağmasını isteyen hane sakinleri daha fazla su dökerler. Su ile ıslanan çocuklar kaçışarak başka bir evin kapısına varırlar, aynı işlem burada da tekrar eder. Böylece bütün evler dolaşılır.

3. TOPLANAN YİYECEKLERİN PİŞİRİLMESİ VE DUÂ:

Mahallenin/köyün bütün evleri bu şekilde dolaşıldıktan sonra, toplanan yiyecekler (kıyma, yağ, bulgur, yumurta, pekmez, şeker, ekme, dut kurusu, erik vs.) yemek yapılarak yenir, ardından yağmurun yağması için –bazı bölgelerde- dua edilir.

Buraya kadar olan kısımda, Anadolu hatta Türk Dünyasında, yağmur duâsı bağlamında “çömçeli gelin” oyununun nasıl oynandığını anlattık. Şimdi de bu törenle ilgili dikkatimizi çeken bir takım özellikleri dile getirmek istiyoruz:

Bunlardan birincisi; “Niçin çömçeli gelin? Yani, cinsiyet olarak niçin kadın –birkaç varyant hariç- seçilmiş?” İkincisi; “Niçin gelin, yani nine değil, kız çocuğu değil, herhangi bir kadın değil de gelin ve çömçeli gelin?”

Bu soruların cevabını Kadir KEÇEBAŞ şöyle açıklıyor: “*Bilindiği gibi toprak anadır. İslâm inancına göre Hz. Adem topraktan olduğu gibi, bütün canlılar da topraktan yaratılmıştır. Toprak*

ana her zaman yüklüdür. Tıpkı bir gelin gibi her zaman doğuma hazırdır. Kısır değil, doğurgandır. Tohum ondadır. Beslenemeyen bir ceninin ana karnında doğmadan öldüğü gibi, yağmurla beslenemeyen tohum da onun karnında ölür, çürür, yok olur. Tohumu saklaması ve çimlenmesi bakımından hamile bir anaya benzediği gibi, onu beslemesi ve büyütüp olgunlaştırması bakımından da müşfik bir anneye benzer. Toprak ana, taşıdığı tohumu yeryüzüne çıkarabilmesi için doğum sancuları çekmektedir. Ona yardım edecek ebe ise yağmurdur. Yağmur yağdığı zaman ise rızık doğacaktır. Bereket doğacaktır. Toprağın bu doğurma özelliği bir dedede, bir babada, bir ninede ve bir genç kızda olmadığı içindir ki, eskiler çömçeli nine dememişler, ‘Çömçeli Gelin’ demişlerdir.” (KEÇEBAŞ 1981: 15)

Çömça / çömçe ise büyük kazanlarda yemek pişirmeye ve dağıtmaya yarayan bir araçtır. Yani bolluğun, bereketin, cömertliğin işaretidir. Tıpkı toprak gibi... Törende söylenen tekerlemenin ilk mısraı genellikle; “Çömçeli gelin çon ister / Çömçeli gelin çöm ister” şeklindedir. Buradaki “çon” kelimesi anlamsız, doldurma bir söz gibi düşünülse de; “yumruluk” anlamını ifade eder. Ağacın gövdesindeki “ur” gibi çıkıntı “çon”dur veya kırık kol ve bacakların eğri bitmesi neticesinde ortaya çıkan yumruluktur. Hamile bir annenin görüntüsü de aynıdır. Böylece, “Çömçeli gelin çon ister” mısraı aslında; “Çömçeli gelin çocuk ister” anlamını taşımaktadır. Yani, “çömçeli gelin”, çocuk isteyerek, çoğalmayı, üremeyi sağlarken, toprak ana da yağmur isteyerek; bağrında sakladığı tohumları yeşertecek, tabiatı canlandıracaktır. (KEÇEBAŞ 1981: 15)

Bu yönden “çöm” kelimesi de aynı şekilde değerlendirilebilir. Çöm; “çimen-

li, nemli toprak parçası; birkaç kişinin bir arada bulunması, toplantı” anlamlarına gelmektedir. Nemli, çimenli toprak, tabiatın en canlı olduğu, bolluğun, bereketin yaşandığı zamanda görülür. Nitekim, “toplantı” anlamı da bu kelimeyi gayet güzel bir şekilde açıklamaktadır.

İşte, yukarıdaki açıklamaları teyid eden ve “Neden Çömçeli Gelin?” sorusunu açıklayan bir efsane... Efsane, Bitlis’te “Çümçe Gelin” adıyla anlatılmaktadır:

[ÇÜMÇE GELİN EFSANESİ

Bitlis’in bir köyünde çok güzel bir kız yaşarmış. Köyün bütün delikanlıları bu kıza âşıkmiş. Kızın gönlü de bir delikanlıdaymış. Ancak kızın babası köyün ağası, delikanlı ise orta halli bir çiftçi çocuğudur. Delikanlı, kızı babasından ister, vermeyince de kaçırmak zorunda kalır.

Bunlar, başka bir köye gidip, orada evlenirler. Ancak aradan aylar, yıllar geçtiği halde bu gelinin çocuğu olmaz. Gelin, üzüntüsünden o kadar zayıflar, o kadar zayıflar ki, neredeyse kuru bir ağaca döner. Derdini içine döken gelin, durumuna hep sabreder, kimseye bir şey söylemez.

O yıllarda, köyde bir kuraklık baş gösterir. Halk, aylarca yağmur yüzü görmez. Bu gelin, başına kırmızı bir puşi (Bitlis’te örtü yerine kullanılır) örtüp, ellerini havaya kaldırarak koşmaya, Allah’tan yağmur istemeye başlar. O anda, sabır içinde şükreden bu gelin hürmetine yağmur yağmaya başlar. O günden sonra köylüler bir daha kuraklık çekmezler.

Bitlis’te bahar ayları kurak geçtiği zaman, çocuklar, “Çümçe Gelin” adını taktıkları ağaçtan bir bebek yaparlar. İşte bu bebek, nerdeyse kuru bir ağaca dönmüş olan ve yağmurun yağmasına vesile

olan gelin ve onun bebeğe olan özlemi hatırasına yapılır.] (KINAY, 1995: 54-55)

Dikkat edilirse efsanede, gelinin başına kırmızı bir puşi (örtü) örttükten sonra duâya başladığı belirtilmektedir. Örtünün İslâmiyetle ilgisi olmakla beraber, “kırmızı” rengin belirginlik kazanması tamamen Eski Türk inançına bağlı olarak yorumlanabilir. Kırmızı; gücün, kuvvetin, sevincin, hürriyetin ve koruyuculuğun sembolüdür. Altaylılarda şaman kadınlar kırmızı elbise giyerek, erkeklerden daha güçlü olduklarını ifade etmeye çalışırlar. Kırmızı, diğer yönüyle “koruyuculuk” vasfına sahiptir. Loğusa kadın, “alkarısı”ndan korunmak için başına kırmızı başörtüsü bağlar. Düğünlerde, gelinin başına örtülen kırmızı örtü ile beline bağlanan kırmızı kuşakta da aynı düşünceler vardır. Efsanede, başına kırmızı örtü bağlayan gelin, hem kötü ruhlardan korunmuş hem de onlara karşı güç kazanmış olur. Böylece kötü ruhlara gâlip gelerek, yeniden yağmurun yağmasını sağlar.

Diğer taraftan, bu efsanede de çocuğu olmayan gelinin dileğiyle, suya hasret toprağın dileği birlikte ele alınmıştır. Gelin, üzüntüden zayıflayıp kupkuru kaldığı için ağaca, hatta ağaçtan yapılmış olan çömçeye benzetilmiştir. O halde, “çömçeli gelin” töreninde “çömçe”nin seçilmesi tesadüfi değildir. Eski Türk inancındaki “ağaç kültü” ile ilgisi vardır. Bilindiği gibi “Yer-Su” kültüne bağlı olarak, Türkler arasında ormanlar ve bazı ağaçlar kutsal sayılmış “iye” kabul edilmiş, bazı dilekler bu iyeler vasıtasıyla Gök Tanrıya iletilmiştir. Onun için, bebek isteyen gelin ile su isteyen toprak, ağacı aracı kılıp Gök-Tanrı’ya dilekte bulunmaktadır. Tıpkı çocuğu olmayan Yakut kadınlarının, “yuvalı” kara çam

ağacının altına beyaz at derisini serip dua etmeleri gibi. (İNAN 1986: 64)

Bütün bu örneklerin dışında, “çömçeli gelin” oyunu ile kuraklığın yanında, kırsırlığın, çocuksuzluğun da dile getirildiği, tekerlemelerde de kendini göstermektedir:

*“Yağ verenin oğlu olsun
Bulgur verenin kızı olsun”*

Törende temel öge, yağmurun yağması, yağmura bağlı olarak teknelerin hamurla dolması, susuzluktan çatlayan tarlaların çamur haline gelmesi gibi istekler olsa da, ikinci bir temenni olarak da çocuğu olmayanların bu arzularına kavuşması dile getirilmiştir. Hatta, cinsiyet tercihi de vardır: “yağ verenin **oğlu**, bulgur verenin **kızı**” olacaktır. Böylece, “yağ” erkek çocuğunu, “bulgur” ise kız çocuğunu sembolize etmektedir. Her iki obje de tek başına bir işe yaramaz. Ancak, ikisi birbirini tamamlayarak yemek haline getirilir. Bulgur; dişiliğin, çokluğun, bolluğun, bereketin sembolüdür, fakat yağsız yemeği olmaz. Aynı şekilde yağ da yemeğe tat, lezzet verir, fakat tek başına yenmez. Tıpkı kültürümüzde birbirini tamamlayan kadın ile erkek gibi. Birinin diğerine üstünlüğü yoktur.

Bazı tekerlemelerde, bunların yerini un ile tuz alır: “Un verenin oğlu olsun / Tuz verenin kızı olsun”. Bazen de; “Verenin oğlu, vermeyenin kızı olsun” denilerek, çocuklara verilen önem ifade edilir.

Diğer taraftan, yukarıda da belirttiğimiz gibi, “çömçeli gelin” oyunu, birçok yönden Eski Türk inancıyla yakından ilgilidir. Her ne kadar ACIPAYAMLI, tekerlemelerdeki sözlerin İslâmî döneme ait olduğunu söylese de (ACIPAYAMLI 1964: 249) Eski Türk inancıyla büyük benzerliklerin olduğu bir gerçektir. Bu

törenin karşılığı olarak bazı yörelerde kullanılan “godu gudu / bodi / dodı” terimlerinin “Yağmur Tanrısı” anlamına geldiğini söyleyen Ahmet CAFEROĞLU, bu konuda geniş açıklamalar yapar. (ACIPAYAMLI 1964: 222)

Ayrıca, “çömçeli gelin”i canlandıran bebek/kukla, Şamanizmde görülen “ongon” veya “tös”leri hatırlatmaktadır. Konuyla ilgili olarak İNAN, şu bilgileri verir: “*Altaylılarda tös-töz, Yakutlarda tangara, Uranhalarda eren, Moğol – Buretlerde ongon denilen put-fetişler vardır. Bunlar, keçeden, paçavralardan, kayın ağacı kabuğundan yapılır. Bir kısmı çocukların oynadıkları bebeklere benzerler.... Ava veya önemli bir sefere çıkarırken bu putlara saçı saçarlar ve ağızlarına yağ sürerler.*” (İNAN 1986: 42)

Bu özelliklerin hepsini “çömçeli gelin” oyununda da görmekteyiz. Bunlardan birincisi **saçı geleneği**. Aslında “çömçeli gelin”in ve törene katılan çocukların üzerine serpilene su, bir saçıdır. Diğer taraftan, evlerden toplanan bulgur, un, yağ, tuz, yumurta vs. gibi yiyecekler de saçı yerine geçer. Saçı; “*Eskiden, muhtelif olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan iye ve ruhlara sunulan ve onlar adına, onların rızasını ve yardımını kazanmak için dağıtılan cansız nesnelere / yiyecek, içecek, bez gibi verilen addır.*” (KALAFAT 1995: 111)

“Çömçeli gelin”in başına su serpilecek, bir taraftan yağmurun yağması canlandırılırken, diğer taraftan da kötülüklerden, uğursuzluklardan, buradaki anlamıyla kuraklıktan kurtulmak için bir nevi kurban yerine geçen **saçı** saçılmaktadır. (Bugün, yola çıkanların ardından su döküldüğü gibi.) Düğünlerde, gelinlerin başına atılan ve yine “cansız kurban” olarak nitelendirilen saçı, bu törende çocuklara verilen bulgur, yağ, un, yumurta

vs.ye dönüşmüştür. Töslerin / ongonların ağzına sürülen yağ ise, burada oyun oynayan çocukların eline verilmektedir.

Oyunla ilgili olarak söylenen tekerlemelerin bazılarında, yağmur için sunulan cansız kurbanların (saçının) dışında hayvanların da kurban edileceği zikredilir ki, bunların da Eski Türk inancıyla yakından ilgili olduğu kanaatindeyiz. Şamani Türkler, işleri ters gidince, açlık, kuraklık vs. olunca veya dileklerinin yerine gelmesini istediklerinde Gök ve Yer Tanrılarına kurban keserler. Olumsuzluk yaşıyorsa, Tanrıların kızmış ve topluluğa küsmüş olacağına inanırlar. Onu memnun etmek, bir nevi barışı sağlamak için, gönül almak için kurban keserler. Kuraklık durumunda kurban kesilmesi, göğün kurban istemesi, Şamanizmdeki bu düşünce ile bağdaştırılabilir:

“Bodi, yağmur kızı yağ ister

Balta, kürek, bel ister

Üç koyun kurban ister”

“Koç koyun kurban

Göbekli harman”

“Gök göğün gurban ister

Göbeklice harman ister.” (ARTUN 1995: 162)

Ayrıca, Adana’da halk ,yağmur duası için “Boğa Dede” türbesini ziyaret ederek, orada boğa kurban ederler. Halk arasında yaygın olan bir inanış da kurban ile yağmur arasındaki ilgiyi kuvvetlendirmektedir: Bu inanışa göre; kesilen kurbandan sonra mutlaka yağmur yağar ve kurbanın kanını temizler.

“Çömçeli gelin” töreninde söylenen tekerleme, aslında bir duâdır. Yağmurun yağması, teknelerin hamurla, tarlaların çamurla dolması, çocuğu olmayanların çocuk sahibi olması vs. için yapılan

bir çeşit manzum duâdır. Eski Türk inancında ve bu inancın bozulmuş şekli olan Şamanizmde de, şamanların yaptığı duâlar genellikle manzumdur.

Ancak, bu oyunun Sûriye Araplarında “ümmül gays” adıyla oynandığını tespit eden İNAN, “çömçeli gelin”i Şamani Türklerin “tös”lerine benzetse de; “Galiba bu âdet, ileri Asya’nın pek eski yerli zürra bir kavminden kalma bir âdet olsa gerek. Bu âdete dair bütün Anadolu, Suriye, Irak ve Azerbaycan âdetleri toplanırsa, ihtimal ki bu merasimin eski dini şekli tayin edilebilir,” der. (İNAN 1987: 485)

“Çömçeli gelin” oyunu, bir başka yönüyle, halk teması içerisinde, köy seyirlik oyunlarına bağlı olarak da değerlendirilebilir. Törende, her şeyden önce bir **taklit** vardır. Ağaçtan/kepeçeden yapılan bebekle bir gelin canlandırılır. Diğer taraftan Türkistan’ın Sürhanderya taraflarında düzenlenen yağmur çağırma törenine erkekler de katılır ve birine kadın elbisesi giydirilerek ev ev dolaştırılır. (KOÇAR 1991: 240) Bilindiği gibi, seyirlik oyunlarında da genellikle oyuncular erkektir ve kadın rollerini de rahatlıkla canlandırabilirler.

Osmaniye’de ise, çocuklardan biri tilki kılığına girer ki, bu da seyirlik oyunlarının önemli bir unsurunu teşkil eder. Bu tür oyunlarda sadece insanlar değil, yeri geldiğinde hayvanlar ve eşyalar da taklit edilir.

Serpilen su ile de yağmurun yağması taklit edilir. Karagöz, ortaoyunu vs. gibi seyirlik oyunlarında gördüğümüz **tekerleme**, bir başka şekliyle burada da söylenmektedir.

Sonuç olarak, Türk kültüründe suya verilen önem; kuraklığın uzun süre devam etmesi neticesinde, yeniden yağmur yağdırmak için başvurulmuş tören,

duâ ve davranışlarla kendini göstermektedir. Türbe ziyaretleri, toplu duâlar, taşların muayyen sulara atılması bunların başlıcalarıdır. Bu bağlamda gerçekleştirilen “çömçeli gelin” oyunu ise, yağmur yağdırma arzusunun dışında; eski Türk inancını yaşatma, çocuga verilen önemi dile getirme ve Türk seyirlik oyunları ile ilgisi bakımından dikkate değer önemli bir törendir.

KAYNAKÇA

- ACIPAYAMLI**, Orhan (1963), “Türkiye’de Yağmur Duası ve Psiko-Sosyal Metotla İncelenmesi – I”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXI (1-2), Ocak-Haziran, 1-39.
- ACIPAYAMLI**, Orhan (1964), “Türkiye’de Yağmur Duası II”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXII (3-4), Temmuz - Aralık, 221-250.
- AHUNDOV**, Ehliman (1978), *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*, (Akt. Semih TEZCAN), Ankara.
- AL**, Aslihan (1996), *Kadirli Folklorü*, Van, (Yüzüncü Yıl Ü. Fen-Ed. Fak. Lisans Tezi)
- ALPTEKİN**, Ali Berat (2000), “Hatay / Erzin’de Anlatılmakta Olan Yağmur Dede Efsanesi ve Türk Dünyasındaki Benzerlikleri”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (9), Bahar, 25-37.
- ARAZ**, Rıfat (1995), *Harput’ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*, Ankara.
- ARTUN**, Erman (1995), “Adana’da Yağmur Yağdırma Törenleri ve Çomçalı Gelin”, *Tuncer Gülensoy Armağanı*, (Haz. Ahmet BURAN), Kayseri, 154-163.
- BAŞARAN**, Hanifi (1993), *50 Yıl Öncesinin Elazığ Çocuk Oyunları*, Ankara.
- BURAN**, Ahmet (1992), “Fırat Havzasında Yağmur Duası ve ‘Yada Taşı’”, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Üzerine Araştırmalar II. (Ağzular)*, Ankara, 165-175.
- FINDIKÇI**, Sadettin (1983), *Kayseri İli Yahyalı İlçesi Gesteliç Köyü ve Çevre Dağlık Köylerindeki Halk İnançları*, Erzurum, (Atatürk Ü. İlahiyat Fak. Lisans Tezi).
- GÖKBEL**, Ahmet (1998), *Anadolu Varsaklarında İnanç ve Âdetler*, Ankara.
- GÖKTAŞ**, Korutürk (1996), *Peri Nahiyesi Halk Edebiyatı ve Folklorundan Derlemeler*, Elazığ, (F.Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Bölümü Lisans Tezi).
- GÜNEY**, Ali (1983), *Osmaniye’de Halk İnançları ve Âdetleri*, Erzurum, (Atatürk Ü. İlahiyat Fak. Lisans Tezi).
- HAFIZ**, Tacide (1982), “Kosova’da Yağmur Duası (Yugoslavya)”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. Cilt (Gelenek-Görenek ve İnançlar)*, Ankara, 243-246
- İNAN**, Abdülkadir (1986), *Tarihte ve Bugün Şamanizim*, Ankara.
- İNAN**, Abdülkadir (1987), “Yağmur Duası Çömçeli Gelin”, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara, 480-481.
- KALAFAT**, Yaşar (1995), *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara.
- KEÇEBAS**, Kadir (1981), “Çomçalı Gelin Tekerlemesinin Düşündürdükleri”, *Erciyes*, 3 (36), 15.
- KINAY**, Fatma (1995), *Bitlis’ten Derlenen Halk Edebiyatı ve Folklor Mahsulleri*, Elazığ, (Fırat Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Bölümü Lisans Tezi).
- KOÇAR**, Çağatay (1991), “Türkistan Halk Edebiyatında Yağmur Çağırma Törenleri”, *Türkistan ile İlgili Makaleler*, Ankara, 236-244.
- NEBİOĞLU**, Mehmet (1982), *Sivas Hafık Çevresi Halk İnançları*, Erzurum, (Atatürk Ü. İslami İlimler Fakültesi, Lisans Tezi).
- ŞEKERCİ**, Bekir Sıtkı (1983), *Sivas İli Divriği İlçesindeki Halk İnançları*, Erzurum, (Atatürk Ü. İlahiyat Fak. Lisans Tezi).
- www.amatorce.de/yadatasi.htm

NOTLAR

- ¹ Bu bilgiler, Elazığ’da ikâmet etmekte olan Ahmet ÖZTÜRK’ten alınmıştır. Ortaokul mezunu olan ÖZTÜRK, 58 yaşında ve emeklidir.
- ² Bu oyunun oynanması, büyükler tarafından da bizzat istenir.
- ³ Bunu taşıyan çocuga “yağmur gelini” denir.
- ⁴ Osmaniye’nin Kadirli ilçesinde ikamet etmekte olan Süheyla ŞİMŞEK’ten derlenmiştir. Okuma yazması olmayan ŞİMŞEK, 56 yaşında ve ev hanımıdır.